

Fresco's als politieke boodschap

Paus Julius II is de onbetwiste leider

Rafaëls *School van Athene* behoort tot de grote iconen van de westerse kunst. Veel schoolboeken gebruiken dit werk om de renaissance te visualiseren. Het fresco maakt echter deel uit van een hele reeks fresco's en vormt samen met *La Disputa*, dat er recht tegenover hangt, een duidelijke politieke boodschap van paus Julius II. Die context blijft vaak wat onderbelicht, maar is illustratief voor meerdere kenmerkende aspecten.

Harry Havekes en Koen Henskens schrijven voor *Kleio* een serie artikelen waarin een kunstenaar, kunststroming of kunstwerk onder de aandacht wordt gebracht. Dit doen ze door deze te koppelen aan de historische context. Er is bewust niet gekozen voor de geijkte kunstuitingen die al vaak in schoolboeken staan, maar voor een ander, soms verrassend perspectief, door minder bekende kunstwerken te kiezen, of door andere accenten in de informatie en nieuwe inzichten te bieden. De artikelen zijn bedoeld om het verleden vanuit een kunstwerk te benaderen en daarmee de les te verrijken.

Harry Havekes is vakdidacticus geschiedenis en kunstgeschiedenis aan de Radboud Docenten Academie in Nijmegen.

Koen Henskens is vakdidacticus geschiedenis en mediëvist aan het Instituut voor Leraar en School van de HAN in Nijmegen.

Giuliano della Rovere, die op 1 november 1503 paus Julius II werd, had een moeizame start. Het pausschap stond onder druk, maar toch manifesteerde Julius II zich vanaf het begin als een geestelijk en bovenal wereldlijk leider, die letterlijk te vuur en te zwaard de kerkelijke staat uitbreidde en het gezag van de paus versterkte. Illustratief daarvoor was zijn intocht in Bologna, op 11 november 1506. Daar werd hij, onder andere in het bijzijn van Erasmus, binnengehaald als bevrijder en geëerd als de nieuwe Julius Caesar.¹ Zijn intocht in Rome, een jaar later, was misschien nog wel grootste. Triomfbogen en altaren werden opgericht om de nieuwe Caesar te eren. De opdracht voor de inrichting van de pauselijke vertrekken (*stanze*) op de tweede verdieping van het Vaticaanse paleis, moeten in dit licht gezien worden.²

Politieke boodschap

De *Stanza della Segnatura* was oorspronkelijk de persoonlijke bibliotheek van paus Julius II, maar werd al snel gebruikt voor de vergaderingen van het hoogste hof van de paus en om gasten te laten wachten die bij de paus op audiëntie kwamen. Deze *stanza* werd daardoor bij uitstek het vertrek om zijn politieke boodschap uit te dragen.

Zoals gebruikelijk in die tijd werkte Rafaël in opdracht. De onderlinge samenhang van de fresco's en de interne verwijzingen suggereren dat het inhoudelijke programma van de stanza waarschijnlijk werd geschreven door één persoon. Wie dat was, is niet met zekerheid vast te stellen, maar het moet een

humanist geweest zijn die goed op de hoogte was van de contemporaine discussies over de klassieke denkers in relatie tot het christendom. De naam van Tommaso Inghirami (1470-1516) wordt vaak genoemd. In een van zijn geschriften vergelijkt hij de militaire successen van Julius II met de overwinningen van Julius Caesar in Brittannië, Spanje en Gallië. Bovendien verbindt Inghirami deze overwinningen aan de harmonie in de kosmos, die verstoord is geraakt door de zondeval van Adam en Eva, maar hersteld is door het offer van Christus en is doorgegeven aan zijn opvolger op aarde: de paus.³ De vier fresco's presenteren zo de positie van de paus als diegene die zorgt voor eenheid voor iedereen in de wereld: de *Disputa* presenteert de theologie, de *School van Athene* de filosofie, de *Parnassus* de dichtkunst en de *Jurisprudentia* de wetgeving.

Drie lagen

Omdat veel schoolboeken de *School van Athene* laten zien en omdat veel docenten hier al bekend mee zijn, gaan we hier kort in op het andere grote fresco, *La Disputa*. Dit is het eerste fresco dat Rafaël schilderde. De huidige naam kreeg het een halve eeuw later van kunstenaar en kunsthistoricus avant la lettre Giorgio Vasari, die het werk interpreteerde als een discussie tussen apostelen, evangelisten, martelaren en kerkvaders over de heilige hostie en de eucharistie, die centraal op het altaar staat. Tegenwoordig wordt echter de heilige Drie-eenheid van God, Christus en de Heilige Geest gezien als het centrale thema. Het fresco is dan ook in drie lagen verdeeld. Helemaal bovenin is een kleine groep engelen te zien, aan de zijde van God, onder een gouden gewelf. Dante beschrijft in zijn *Divina Comedia* hoe het hem duizelt als Beatrice hem in het *paradiso* de drie hiërarchische niveaus van engelen uitlegt, waarbij hij verblind wordt door het licht dat God uitstraalt en waaromheen de engelen zijn gearrangeerd. Voor Dante was het goud sprankelende licht dat God uitstraalde over de wereld – het gouden gewelf – het teken van de goddelijke eminentie en alomvattende aanwezigheid. Daaronder, ter hoogte van Christus, staan figuren uit het Oude en Nieuwe Testament,

waaronder Adam, Johannes de Evangelist, David, Sint-Laurentius, Moses en Abraham, met Petrus en Paulus aan de uiteinden. De plaatsing van deze twee apostelen aan het uiteinde, is een evidente verwijzing naar de oorsprong van het christendom in Rome en de positie van de paus.

Op het onderste, aardse niveau zien we een hele reeks personen, waarvan nog steeds niet helder is wie het allemaal zijn. Herkenbaar zijn in ieder geval de vier kerkvaders: Gregorius, Ambrosius, Hieronymus en Augustinus. Daaromheen staan andere heiligen en een aantal pausen, waaronder Innocentius III en Sixtus IV. Ook is aan de rechterzijde Dante herkenbaar. De compositie in drie delen, met de heilige Drie-eenheid in het centrum, legt een directe relatie met Plato en Aristoteles in het tegenoverliggende fresco de *School van Athene*. Humanisten in die tijd, waaronder Inghirami, waren het erover eens dat zowel Plato als Aristoteles beweerden dat drievoud een natuurlijke eenheid vormde – iets waarmee de wereld begrepen kon worden. Dat Plato en Aristoteles dan ook nog staan in de in aanbouw zijnde nieuwe Sint-Pieter, laat aan duidelijkheid niets te wensen over: de kerk, met de paus aan het hoofd, is de leider van de hele wereld – de ontdekkingen van nieuwe continenten zijn op dat moment immers volop bezig – en is zowel beschermer van de mensheid als bringer van eenheid voor de hele mensheid.

Op die manier krijgt de wereldbol die God vasthoudt, helemaal boven in het fresco, extra betekenis. Het symboliseert niet alleen de dominantie van God over de hele wereld, maar geeft die dominantie, via

de (christelijke) Drie-eenheid, die al door de oude Grieken werd herkend, en via een lange traditie van kerkvaders, heiligen, apostelen en martelaren, door aan zijn heilige strijder en dienaar van Christus op aarde: Julius II.

In de klas

De periode rond 1500 was een periode van een veranderend mens- en wereldbeeld. In veel schoolmethoden wordt dat gepresenteerd in drie paragrafen: een over de renaissance, een over de Reformatie en een over de ontdekkingsreizen. Voor leerlingen blijft het vaak lastig de samenhang daarvan te zien, maar het is vooral lastig de continuïteit te snappen. Leerlingen hebben de neiging hier grote breuken te zien. Zo vinden ze het moeilijk te begrijpen dat de katholieke kerk rond die tijd op het hoogtepunt van zijn macht en rijkdom was en dat tegelijkertijd de Reformatie gaande was en dat de mens centraal kwam te staan. Ze hebben de neiging het geloof hier 'af te schaffen' als een factor van belang (hoewel ze natuurlijk wel weten dat de kerk en het geloof belangrijk bleven). Deze fresco's laten die continuïteit goed zien. Het pausdom en de katholieke kerk droegen zelfs in sterke mate bij aan het veranderende mens- en wereldbeeld, door die humanistische opvattingen te integreren. Daarnaast geeft het de wereldlijke en religieuze boodschap van de paus weer: eenheid in de wereld door eenheid in geloof, met de paus als leider. Die gedachte zou de daarop volgende decenia en eeuwen leiden tot een onwrikbare houding ten opzichte van andersdenkenden. ■

La Disputa, fresco van Rafaël Santi in de Stanza della Segnatura, Vaticaanstad, 1508-1511.

1 Jones, R., Penny, N., *Raphael* (New Haven 1983), p. 49.

2 Tegelijk waren er vele andere grote projecten gaande in en rond het Vaticaan. De bekendste: Bramante was begonnen om de oude Sint-Pieter compleet te verbouwen en Michelangelo had de opdracht het plafond van de Sixtijnse Kapel te beschilderen.

3 Joost-Gaugier, Ch.L., *Raphael's Stanza della Segnatura* (Cambridge 2002), p. 20.